

Voordracht gehouden op 6 juni 2013 voor masterclass Wijsbegeerte in Den Haag over de bankencrisis.

Het hervinden van ons authentieke zelf:

Charles Taylor over de malaise van de moderniteit

Emanuel Rutten

Is de bankencrisis een economische crisis? Het antwoord op deze vraag is ongetwijfeld bevestigend. Natuurlijk is de bankencrisis een economische crisis. Maar volgens mij niet uitsluitend, en wellicht zelfs niet in de eerste plaats. Aan de hand van het denken van Charles Taylor wil ik laten zien hoe de bankencrisis in essentie als een morele crisis kan worden begrepen, net zoals vele andere crises die onze tijd beheersen. Vanuit dit meer fundamentele perspectief bezien vraagt zij vooral, zoals ik zal betogen, om een diepe mentaliteitsverandering, gegrond in een bezinning op onszelf, en niet slechts om technische en organisatorische aanpassingen van ons economisch bestel.

Taylor vertrekt in zijn boek *Bronnen van het zelf* vanuit een hermeneutische visie op de mens. Wij zijn als mens altijd al geïnvolveerd in de wereld waarin wij, zoals Martin Heidegger zou zeggen, geworpen zijn. Nooit kunnen wij hierbuiten gaan staan. Vanuit deze menselijke conditie proberen wij houvast te vinden door ons in onze leefwereld te oriënteren. Dit doen wij door te interpreteren. De mens is dan ook in de eerste plaats een interpreterend wezen. Ons bestaan is voor alles interpretatie: interpretatie van onszelf, de ander en de wereld waarin wij leven. Al ons denken, ervaren en handelen is dus altijd al een interpreterend denken, ervaren en handelen. Door onszelf, de ander en de wereld te interpreteren brengen wij richting en structuur aan in ons leven. Ieder van ons ontwikkelt zo een levensverhaal, een referentiekader voor het verstaan van, en het omgaan met, de wereld waarin wij zijn geworpen.

Nu kan niemand zonder een narratief interpretatiekader. Zonder het omarmen van een levensvisie zouden wij geen eenheid in ons leven kunnen aanbrengen. We zouden niet tot identiteitsvorming in

staat zijn, wat echter cruciaal is voor elk mens. Daarom gaat iedereen in zijn of haar leven welhaast ongemerkt op zoek naar een bepaald wereldbeeld. Dit is onvermijdelijk. We kunnen niet anders.

Een levensoriënterend verhaal vormt dus het eenheidsstichtende kader van waaruit iemand zijn of haar leven begrijpt en vormgeeft. Naast een cognitief beeld van de aard van de wereld dat het empirisch waarneembare overstijgt, sluit iemands referentiekader ook altijd een bepaalde morele visie op het leven in, op wat we zouden moeten doen en nastreven in deze wereld. Levensoriënterende verhalen zijn dan ook existentiële gehelen van zowel cognitieve overtuigingen als praktische leefregels.

Een wereldbeeld is dus geen vakwetenschappelijke theorie. Wij vormen een narratief oriëntatiekader door interpretatieve omgang met de wereld, niet door wetenschappelijke theorievorming. De keuze voor een levensoriënterend verhaal voor het duiden van onszelf, de ander en de wereld gaat dan ook altijd *vooraf* aan theoretische wetenschappelijke reflectie. Wij kiezen ten slotte een levensperspectief op grond van alles wat we in ons leven leren, meemaken en ervaren, niet door het theoretisch formuleren en empirisch toetsen van specifieke vakwetenschappelijke hypothesen.

In dit verband spreekt Charles Taylor ook van een *best account*. Om te komen tot een persoonlijke identiteit kiezen we uiteindelijk het interpretatiekader dat het beste bij ons past. Het tot stand komen van een persoonlijke identiteit veronderstelt dus een morele oriëntatie, een oriëntatie op wat als goed en nastrevenswaardig wordt gezien. Door vanuit een moreel raamwerk of *moral framework* te leven, verhouden wij ons tot een bepaald idee van wat goed is. En doordat dit idee richting geeft aan onze omgang met onszelf, de ander en de wereld is het inderdaad constitutief voor onze identiteit.

Het morele referentiekader van waaruit mensen leven betreft in feite een verzameling van wat Taylor *strong evaluations* noemt. Deze sterke evaluaties bepalen wat wij als goed of lovenswaardig en wat juist als slecht of afkeurenswaardig zien. En omdat deze sterke evaluaties in een hermeneutische interpretatieve context tot stand komen, kunnen ze niet gereduceerd worden tot objectiveerbare causale biologische reacties. Het zijn deze sterke evaluaties die ons de mogelijkheid bieden morele waarden, morele verplichtingen, een visie op wat voor een soort leven de moeite waard is, wat onze plaats in deze wereld is, te integreren in een eigen levensverhaal. In een *best account* zijn dan ook altijd

bepaalde goederen of *goods* verdisconteerd, zowel hyper goederen of *hyper goods* als constitutieve goederen of *constitutive goods*. *Hyper goods* zijn de ultieme goederen die onze morele raamwerken funderen. Zij geven aan waar het iemand in dit leven uiteindelijk om gaat, waar hij of zij ten diepste naar streeft. *Constitutive goods* zijn goederen die het streven naar deze *hyper goods* steeds begeleiden en mogelijk maken.

Voor wat volgt is het van belang om op te merken dat de in een moreel raamwerk opgenomen *goods* uiteraard van persoon tot persoon kunnen verschillen. Iemand kan zijn of haar identiteit bijvoorbeeld proberen te grondvesten op het nastreven van louter individueel genot, terwijl een ander in dit leven tot identiteitsvorming komt door zijn of haar leven te richten op “de behoeften van de medemens, de eisen van de natuur, de plichten van het burgerschap of de stem van God”. We dienen dus steeds een onderscheid te maken tussen de rol van het individu in het kiezen van een bepaald moreel raamwerk en de inhoud van de sterke evaluaties zelf die het individueel gekozen raamwerk karakteriseren.

Nu is de mens niet alleen een wezen dat eenheid zoekt, maar ook zin en betekenis. En daarom is niet ieder wereldbeeld even adequaat als elk ander. Wil een levensovertuiging, een interpretatiekader voor ons leven, ook daadwerkelijk zingevend zijn, tot duurzame morele identiteitsvorming leiden, dan is het niet voldoende dat de levensbeschouwing nu eenmaal mijn vrije keuze betreft. Het gaat er namelijk niet alleen om dat het *onze keuze* is, maar ook om *wat* we kiezen, of we in onze keuze echt contact weten te maken met een morele bron. Om daadwerkelijk zingevend te zijn, om een individu te transformeren tot een betekenisvol zelf, is het dus onvoldoende dat het levensperspectief gegrond is in een vrije persoonlijke keuze. Ze moet ook ingebed zijn in een gemeenschappelijke morele horizon, een bovenindividuele morele context. Wij kunnen als mens pas een betekenisvolle persoonlijke identiteit ontwikkelen door deel uit te maken van een betekenis horizon die onze eigen individuele particulariteit en keuzevrijheid overstijgt. In het geding is een cultureel-morele ontologie die ons als individu omvat. Volgens Taylor is een gegeven morele achtergrond die een appel op ons doet, iets wat ons aanspreekt en ons uitnodigt te antwoorden, uiteindelijk onmisbaar.

Het is dus niet toereikend om in isolatie een of ander moreel raamwerk te kiezen. Voor daadwerkelijke zingeving, voor het ontsluiten van een waarachtig zinperspectief is meer nodig dan het feit dat onze sterke evaluaties *onze* evaluaties zijn. Dit alles blijkt al wanneer wij ons afvragen waardoor, los van de inhoud, een zinervaring eigenlijk fenomenologisch gekenmerkt wordt. Nu, een zinervaring verwijst altijd al naar een ruimer verband waarbinnen de ervaring pas zinvol kan zijn. Deze ruimere context eindigt niet bij de grens van onze eigen directe behoeftes en verlangens. Alleen vanuit het geheel, vanuit een samenhangend verband, of anders gezegd, vanuit een verwijzingssamenhang dat ons omvat, kunnen wij als mens zin ervaren. Wie zich op zichzelf terugtrekt zal dan ook niet tot zinervaringen in staat zijn. Zo iemand plaatst zich buiten iedere zinsamenhang en daarmee ten slotte buiten het leven zelf. Daarnaast is het feitelijk niet zo dat de mens zelf zin produceert. Eerder ontdekken wij zin in de ons omringende wereld. Het is niet zo dat ik zin schep door mij te richten op mijn vrienden, familie, kunst, filosofie en wetenschap. Integendeel. Het is veeleer zo dat deze zaken mij een zin verlenen. Zij hebben een waarde en zijn zo in staat om mij zin te schenken, in plaats van dat ik het ben die aan hen een waarde en zo een zin opleg. De zin die wij vinden is dan ook altijd gelegen buiten onszelf. En dat is zelfs een voorwaarde om überhaupt een zinervaring te kunnen ondergaan. Ik kan niet doen alsof. Ik kan niet besluiten dat mijn dochter voor mij betekenisvol is omdat ik haar deze betekenis schenk. Nee, het is veeleer zo dat zij voor mij betekenis heeft omdat zij het is die deze betekenis aan mij schenkt. Niet ikzelf, maar mijn dochter is de bron van mijn zinervaring, ook al is mijn bestaan natuurlijk een voorwaarde om deze zin überhaupt te kunnen ervaren. Zin wordt door ons dus steeds ontsloten. Wij stuiten op zin in onze betekenisvolle omgang met de wereld, en niet als de ultieme scheppers ervan.

Onze zoektocht naar zingeving verwijst in zichzelf dus inderdaad altijd al naar een horizon van zin die aan onze individuele projecten, aan onze eigen specifieke behoeftes en wensen, vooraf gaat. Pas door deze achtergrond in het vizier te krijgen kan daadwerkelijk inhoud gegeven worden aan zingeving.

In zijn boek *De malaise van de moderniteit* werkt Taylor dit punt heel treffend uit. Natuurlijk heeft iedereen het recht om in vrijheid invulling te geven aan zijn of haar leven. Dit is een groot goed dat Taylor zeker niet ter discussie wil stellen. Integendeel. Hij beschouwt het streven naar persoonlijke zelfontplooiing als een grote verworvenheid van de mens. En het is van cruciaal belang dat we elkaar

daarin vrij laten. Maar dit betekent juist niet dat we elkaar niet mogen uitdagen door het ter discussie te stellen van elkaars waarden. Een dergelijk moreel relativisme is niet vruchtbaar. Het is namelijk van belang om met elkaar een discussie te willen voeren over het goede leven, over wat voor een soort leven intrinsiek waardevol kan zijn. Want geen enkele morele keuze wordt immers betekenisvol door het loutere feit dat ik die keuze in vrijheid maak; dat het 'mijn keus' is. Ja, natuurlijk moet een morele keuze steeds een autonome keuze in vrijheid zijn. Maar in vrijheid kiezen is niet voldoende om het gekozen ook zingevend te laten zijn. Daarvoor is het juist nodig dat zij beantwoordt aan een mijzelf overstijgend verband waarin ik mijzelf als sociaal wezen opgenomen weet en dat mij weet te bezielen.

In zijn boek geeft Taylor dan ook een aantal argumenten tegen het moreel relativisme. Dit relativisme leert dat elk mens zijn eigen waarden bezit op grond van subjectieve preferenties. Hierover onderling discussiëren zou onmogelijk zijn. Sterker nog, die zou zelfs niet mogen. Iedereen heeft het recht om zijn eigen levensstijl te ontwikkelen en precies daarom zou niemand het recht hebben om de waarden van de ander te bekritisieren, aldus de morele relativist. Taylor noemt dit op zichzelf gerichte moreel subjectivisme een ernstige vergissing en een enorme belemmering voor authentieke zelfontplooiing.

In de eerste plaats is het incoherent. Het vertrekt immers zelf al vanuit een krachtige affirmatie van een moreel ideaal, namelijk het ideaal van het moreel relativisme zelf: de vraag naar het goede leven kan en *mag* geen onderwerp van discussie zijn. Bovendien is elk mens verschillend. De overtuiging dat mensen desondanks *gelijkwaardig* zijn, welke door de subjectivisten gedeeld wordt, veronderstelt daarom het bestaan van bepaalde bovenindividuele waarden op grond waarvan we gelijkwaardig zijn.

In de tweede plaats gaat het relativisme er ten onrechte vanuit dat mensen zelf kunnen bepalen wat werkelijk significant is. Echter, om onszelf betekenisvol te definiëren, onze originaliteit vorm te geven, zullen wij moeten uitgaan van een achtergrond, een gegeven horizon, van wat significant en waardevol is. Zo kan ik bijvoorbeeld niet zelf beslissen dat het aantal haren op mijn hoofd belangrijk is voor mijn zelfbepaling. "Ik ben wellicht de enige persoon met precies 3732 haren op mijn hoofd, maar wat dan nog?", aldus Taylor. Het zou inderdaad dwaas zijn hierop een identiteit te baseren.

Volgens Taylor meent het moreel subjectivisme dat alle keuzemogelijkheden even waardevol zijn omdat zij vrij gekozen zijn. De vrije keuze *maakt* iets waardevol. Maar door zo iedere bestaande betekenis horizon te ontkennen, stelt uiteindelijk helemaal niets ons meer in staat om een betekenisvol significant verschil te maken tussen bijvoorbeeld het je willen inzetten voor het verbeteren van de situatie van de zwakkeren in de samenleving en het willen hebben van precies 3732 haren op je hoofd.

Zonder gegeven horizon worden al onze keuzes dus om het even en verliezen zo ieder belang. Ieder bevestigd verschil wordt onbetekenend. Taylor stelt dan ook terecht: “Ik kan niet beweren dat ik mijzelf definieer, alleen maar omdat ik de voorkeur geef aan biefstuk boven kip. Welke kwesties belangrijk zijn bepaal ik niet. Als dat het geval was zou geen enkele kwestie belangrijk zijn”.

Sommige keuzes zijn dan ook meer of minder significant dan andere. Ik kan mijn identiteit dus slechts definiëren tegen een achtergrond die er toe doet en die gegeven is onafhankelijk van mijn wil. Kortom, alleen als er een gemeenschappelijke horizon bestaat van waarden, waarden die er wezenlijk toe doen, kan ik voor mijzelf een zingevende identiteit bepalen, een subjectiviteit in het leven roepen die niet oppervlakkig en banaal is. Wie zich opsluit in zichzelf door zijn of haar keuzes geheel onafhankelijk te maken van deze gemeenschappelijke achtergrond zal dan ook uiteindelijk deze keuzes niet langer voor zichzelf en anderen kunnen verantwoorden. Of, zoals Gerrit Glas het in zijn *oratio* treffend uitdrukt: “Als het enige dat telt er in bestaat dat *ik* de keuze maak over wat wel en niet zinvol is en als het niet uitmaakt *wat* ik kies, dan wordt mijn keus niet alleen willekeurig, maar doet ze er in feite ook niet toe”. Mijn hele bestaan wordt dan onverschillig. Dergelijke keuzes hebben met een originele zelfontwikkeling en met echte authenticiteit dan ook inderdaad helemaal niets te maken.

Er moet dus zoals gezegd een cultureel-morele ontologie zijn die de samenhang grondt waarbinnen onze zoektocht naar zin pas betekenis krijgt. Er is iets gemeenschappelijks in de wereld buiten onszelf dat correspondeert met bepaalde normen die ieder van ons uiteindelijk in zichzelf kan aantreffen. Ons leven krijgt betekenis en zin wanneer zij verbonden blijft met deze horizon die de orde van onszelf overstijgt. Alleen zo kunnen we als mens tot een volwaardige en evenwichtige zelfrealisatie komen. Alleen zo kunnen we werkelijke mogelijkheden tot zingeving benutten en streven naar een voller

gedifferentieerder bestaan. Het willen volstaan met een al te gemakzuchtige verwijzing naar de onaantastbare soevereiniteit van het individu is tegen deze achtergrond dus hopeloos inadequaaf.

De conclusie moet dan ook luiden dat inderdaad niet elk moraal raamwerk even adequaat is in het ontsluiten van mogelijkheden tot zinervaring als elk ander. In dit verband spreekt Taylor zelfs over de 'spirituele dimensie' van het morele. Door contact te maken met morele bronnen buiten mij, door deze in mijzelf te laten resoneren en vervolgens aan deze bronnen een persoonlijke invulling te geven, kan ik mijzelf als mens pas ten volle verwerkelijken, pas werkelijk trouw zijn aan mijzelf, en zo een ware authenticiteit realiseren.

Zin wordt dus niet geheel en al door de mens gesticht. Zelfexpressie vereist inderdaad dat mijn keuzes werkelijk *mijn* keuzes zijn, maar dit betekent zoals we zagen juist *niet* dat de inhoud van mijn keuzes naar mijzelf moeten verwijzen. Realisatie van werkelijke authenticiteit is niet mogelijk door slechts oog te hebben voor eisen die louter opkomen uit mijn individuele voorkeuren. Wij vinden alleen waarachtige zin en betekenis in iets los van onszelf, iets dat ons verbindt met een wijder geheel. Er is zo een intrinsieke relatie tot het goede. De relatie tussen het subject en het goede is niet willekeurig.

De malaise van de moderniteit bestaat volgens Taylor dan ook hierin dat wij nauwelijks nog betrokken zijn op een ons omvattende bovenindividuele horizon. Gemeenschappelijke morele inspiratiebronnen verdwenen en dit leidde tot een verabsolutering en juist daardoor een vervlakking van het individuele leven. Zo onttaarde het in zichzelf lovenswaardige streven naar authenticiteit en zelfrealisatie in een ontspoort, onverschillig en louter op zichzelf gericht ongebonden individualisme. Dit is funest voor onszelf en de samenleving. Een narcistisch op zichzelf teruggeworpen subjectivisme, een doorgeschoten individualisme, het ontstaan van een smal 'ik' voor wie alles buiten dit 'ik' nog slechts kan verschijnen als instrument, als grondstof of gebruiksvoorwerp voor de eigen wensen en behoeften, is uitgaande van Taylors analyse de voornaamste oorzaak van zoveel crises in onze tijd, waaronder niet in de laatste plaats de bankencrisis. Een gefragmenteerde samenleving van onthechte individuen die zijn opgesloten in hun eigen hart, een atomistische maatschappij waarin wezenlijke bezielende banden niet of nauwelijks nog bestaan, ligt dan ook ten grondslag aan het ontstaan van deze crises.

Een uitweg lijkt dan ook gevonden te kunnen worden in het als samenleving opnieuw contact maken met onze morele bronnen. Door het hervinden van de oorspronkelijke bronnen van onszelf.